



TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE TABU VE ÖRTMECEYE DAYALI SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Engin GÖKÇÜR *

ÖZET

Kaynağı tarihin bilinmeyen dönemlerinde ortaya çıkan "tabu" kavramı, dile getirilmesinden sakınılan bu nedenle değişik amaçlarla yasaklanan sözcük ya da ifadeler için kullanılır. Tabu hâline gelmiş sözcük ya da ifadeyi dile getirmek için başvurulan örtmece sözcükler bütün dillerde görülen önemli bir dil olayıdır. İptidai topluluklarda çoğunlukla dini inançlar ve korkular üzerine şekillenen tabu yasakları, geçmişten günümüze doğru ilerleyen süreç içerisinde sosyal yaşamın birçok aşamasında görülmeye başlamıştır. Çeşitli inançlar ve korkular etrafında şekillenen tabuya dayalı kavramlar insanlar arasında korku, tiksime, iğrenme, üzüntü, utanma gibi duygulara sebep olduğundan kötü ve olumsuz çağrışıma sahip kavramlar güzel ve olumlu söz ve sözcüklerle ifade edilmiştir. Örtmece sözcükler bu bağlamda iletişim anında insanların utanışları, iğrendikleri, tiksinti duydukları, korktukları vb. durumlardan kaynaklanan olumsuz durumları örtterek daha etkili ve verimli bir iletişimin gerçekleşmesini sağlar. Bu makalede Türkmen Türkçesinde tabu ve örtmeceye dayalı söz varlığı derlenmiş, bunlar konularına göre tasnif edilerek çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir. Makaledeki tabu ve örtmecelere dayalı söz varlığı Türkmen Türkçesi üzerine hazırlanmış sözlüklerden derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, tabu, örtmece, söz varlığı

ON VOCABULARY BASED ON TABOO AND EUPHEMISM IN TURKMAN TURKISH

ABSTRACT

The concept of "taboo" that has risen in the unknown period of history is used for words or expressions which are unspoken or forbidden because of various reasons. Euphemistic words used to express taboo words or statements are a significant language phenomenon in all languages. Taboos, taken a shape because of religious beliefs and fear, have been seen in many phases of social life from past to present. Because notions based on taboo formed around various beliefs and fears result in fear, antipathy, disgust, sorrow and shame among people, bad and adverse notions are expressed with pleasant and favourable words and statements. Within this context, euphemistic words provide more effective communication by covering adverse circumstances that people fear, shame, hate and detest during communication. In this study, vocabulary based on taboo and euphemism in Turkmen Turkish is collected and analysed under various subtitles by classifying by subject. Vocabularies based on taboo and euphemism are collected from vocabularies studied on Turkmen Turkish.

Keywords: Türkmen Turkish, Taboo, Euphemism, Vocabulary

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.09.2019; Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, GÜMÜŞHANE, ORCID:0000-0002-8403-4763, E-posta: engingokcur@gumushane.edu.tr

Tabu

Tabu, bir toplumdaki etik değerlere ve dinî inanışlara ilişkin kavramların değişik nedenlerle baskılanması neticesinde oluşan toplumsal ve kültürel etmenli yasaklamalardır. Türk Dil Kurumunun hazırladığı Türkçe Sözlük'te tabu için "Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç" tanımı kullanılır (TDK 2011: 2239). S. Freud tabuyu "İnsanlığın yazılmamış en eski yasası olarak yasaklarla ortaya çıkan, bu yasakların ihlâli ile aynı ceza sistemlerini doğuran, bu içerikle yasağın türünü, yasağın çiğnenmesi sonucu kutsallığı ya da kirliliği anlatır." şeklinde ifade eder (Freud 2002: 219).

Temel olarak iptidaî toplumlarda insanoğlunun algılayamadığı olay ya da olgulardan, korktuğu, çekindiği varlıklardan uzak durma eğilimi neticesinde ortaya çıkmıştır. İlkel toplumlarda tabuya ilişkin yasaklar çoğunlukla bir cisme ya da bedene dokunmaya yönelikken sonraları temas etmek, ilişki kurmak, tabu sayılan varlığın somut olarak adını anmak, varlığını düşünmeye yönelik zihinsel eylemler için de bu kavramın kullanıldığı görülür (Güngör 2006: 72).

Tabu yasakları dinsel ve görgü kurallarından farklıdır. Tabu yasakları kendiliğinden olan yasaklardır. Doğrulukları için akla uygun bir neden göstermez. Kökenleri de belli değildir. Dolayısıyla tabu egemenliği altında olanlar için bu yasaklar bir zorunluluk, bir gerçektir (Gungorname I, 2019).

Ölüm, cinsel ilişki, vücudun bazı bölümleri, kötü dil kullanımı gibi konular insanoğlunun ortak tabuları olarak değerlendirilir. Dinî konular, ırkçılık, cinsellik, temel beden ihtiyaçları ve hastalıklar ile ilgili kimi inanmalar kimi toplumlarda tabu olarak görülürken kimi toplumlarda dile getirilmesinde bir sakınca görülmemektedir.

Kimi araştırmacılar "rahipler, şefler ve ölümlere ilişkin kavramları sürekli tabular; kadınların âdet zamanı, loğusalık dönemleri, savaşçının savaş öncesi ve sonrası durumları vb. durumları da geçici tabular olarak değerlendirir (Güngör 2006: 74).

Tabular, dil dışı göstergelerle ortaya çıkan tabular ve dilsel (lengüistik) tabular olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. İnsanoğlunun yapılması yasaklanan iş ve eylemleri, belirli kişiler (kral, büyücü, loğusa kadın, din adamı), yeme içme, boşaltım gibi temel ihtiyaçları ve savaş aletleri kullanmak gibi kavramlar dil dışı göstergelerle ortaya çıkan tabular olarak değerlendirilir. Dilsel tabular ise kavramın dildeki adlandırılmasına, yani söze ilişkin tabulardır (Güngör 2006: 76). Bu bağlamda tabu haline gelen davranışı ifade etmek için kullanılan dil malzemesine ilişkin gösterge de tabu olur (Oyarkılıçgil 1996: 16). Dilsel tabular toplumdaki kısıtlamalar neticesinde oluşabileceği gibi bireyin herhangi bir olay ya da olgu karşısında doğaüstü güçlerin dikkatini üzerine çekmekten kaçınması ile ilgili tutumundan da kaynaklanabilir. Ullmann tabuların arkasında yatan psikolojik amillere göre dilsel tabuları üç grupta inceler: 1. Korkuya Dayalı Tabular (Tanrı, peygamber, cin vb. gibi dinî konularla veya batıl inançlarla ilgili korkular). 2. Üzüntüye Neden Olan Tabular (hastalık ve ölüm konuları). 3. Ayıp Sayılan Tabular (cinsellik, vücut organları, işlevleri ve tuvalet terimleri) (Özyıldırım 1996: 16).

Örtmece

Dilde tabunun varlığı, yasaklanan sözcüğün / kavramın farklı ifade yöntemiyle dile getirilmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye Türkçesinde "güzel adlandırma, ya da örtmece olarak da adlandırılan sözcüklerin türemesine neden olmuştur. Örtmeceye dayalı sözcükler toplumsal uzlaşısı sonucu genelleşerek toplumun bilinçaltına yerleşir. Tabuların

kuşaktan kuşağa aktarılması beraberinde bunların örtmece sözcüklerle ifade edilmesini sağlamıştır. Demirci bu durumu “Kötü olarak karşılanan durumlardan bahsetme zorunluluğu olduğu takdirde onu en zararsız kelimelerle ifade etme yoluna gidilir, bu da bir tür sansürledir.” şeklinde ifade eder (Demirci 2008: 23).

Aksan, örtmece için “iyi adlandırma, “güzel adlandırma” tabirlerini kullanır. Aksan, güzel adlandırmayı “Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı.” şeklinde ifade eder (Aksan 2007: 98).

Türkçe Sözlük’te örtmece terimi için “Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam.” ifadesi kullanılır (TS 2012: 1860).

Hengirmen, örtmeceyi “güzel adlandırma” terimi ile ifade eder. Güzel adlandırmayı, “Anlamı ve çağrışımı korkulan, sevilmeyen, iğrenilen öğeler taşıyan sözcükler yerine, bu çağrışımları engelleyecek başkaca sözcüklerin kullanılması.” olarak ifade eder (Hengirmen 1999: 199).

Fromkin ve Rodman örtmeceyi “Korku veren ve hoş olmayan konulardan kaçınmak için kullanılan veya tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime grupları” olarak ifade eder (Fromkin vd. 1993: 304).

Rus dil bilimcisi Moskvin, örtmeceleri ortaya çıkışlarına ve işlevlerine göre 6 grupta değerlendirir: 1. Korku veren nesne ya da olayların doğrudan adlarının yerine kullanılan örtmeceler. 2. İğrenç ve nahoş olan herhangi bir varlık ya da kavramın gerçek adının söylenmesinin çekinilmesi durumunda kullanılan örtmeceler. 3. Söylenmesi uygunsuz, yakışsız olan şeylerin örtmecelenmesi. (İnsan anatomisi ve fizyolojisiyle alakalı adlandırmalar.) 4. Adap kuralları çerçevesindeki örtmeceler. 5. Bir şeyin gerçek yüzünü gizleme veya tahrif etme amacıyla kullanılan örtmeceler. 6. Toplumsal bakış açısından prestijli olmayan meslekler, kuruluşlar vs. örtmece yardımıyla ifade edilir vs. (Moskvin 2001: 58-70).

Örtmeceler iletişim anında bireylerin utandıkları, tiksinti duydukları, korktukları vb. durumlardan kaynaklanacak olumsuz durumları örtterek daha etkili ve verimli bir iletişimin gerçekleşmesini sağlayan sözcüklerdir. Üstüner, örtmece sözcüklerin ahlâki ve örfî yönlerine dikkat çeker. Örtmece kavramını, “Toplumun ahlâkî, dinî ve örfî değerlerine aykırı olduğu için söylendiğinde korku, ürkme ve iğrenme gibi kötü izlenimler uyandırır. Bu sebeple söylenmesi uygun görülmeyen varlık, kavram ve davranışların, dildeki yaygın karşılıkları yerine, doğabilecek kötü izlenimleri hoş karşılanabilen aynı anlam yüklenmiş örtmece sözcüklerle anlatılarak bu kötü etkinin en aza indirilmeye çalışılır.” şeklinde ifade eder (Üstüner 2009: 167).

Türkiye Türkçesinde bu kavram için “güzel adlandırma, hüsnü tabir, güzelleme, örtmece” kavramları kullanılmaktadır. Bu kavram İngilizcede ‘euphemism’, Fransızca ‘euphémisme’, Almancada ‘euphemismus’ olarak adlandırılır. Sözcük Antik Yunan kökenli olup ‘eupme’ < eu “iyi, güzel” ve pHEME “konuşma, söz” sözcüklerinin birleşmesi neticesinde oluşmuştur (Bilginer 2011: 441).

Örtmece sözcükler zamanla örtülü ifade olmaktan çıkabilir. Zira dile getirilmesinden çekinilen varlık ya da kavramın gerçek adının yerine kullanılan örtmece sözcük zamanla o varlık ya da kavramın doğrudan adı haline gelebilir. Bu durumda yeni bir örtmece sözcüğe gereksinim duyulabilir.

Birey doğumundan ölümüne kadar sosyal bir yaşamla birlikte neyi dile getirip neyi getirmemesi, kavram ve davranışlardan hangisini doğrudan ve hangisini dolaylı olarak ifade etmesi gerektiğini öğrenir. Bu birlikte yaşamının getirdiği sosyolojik bir gerçekliktir. Bireyin bağlı olduğu toplumun kültürel ve sosyal dokusu onun davranışlarını ve konuşma tarzını belirler. Bu bağlamda bireyi ve bireyin bağlı bulunduğu toplumu içinde bulunulan döneme, dönemin değer yargılarına ve toplumun içinde bulunduğu ve etkilendiği kültürel kodlara göre ele almak zorundayız. Bu bağlamda örtmece olarak kullanılan sözcüklerin bir kısmı toplumun gelenek ve göreneklerini, dinî inanışlarını ve bu inanışlar çerçevesinde oluşan değerleri yansıtırken kimi sözcükler edep ve nezaket anlayışı çerçevesinde oluşmuştur.

Üstüner, insan algısını olumsuz yönde etkilemek için oluşturulan “kötü adlandırma” kavramı yerine gizli örtmece tanımını kullanır. Bu tür kullanımların gizli ve aldatıcı bir amaç güttüğünü belirtir. Örtmece ifadelerin bir kısmında toplumca benimsenmeyen kavram ve davranışları karşılayan sözcüklerin yerine başka sözcükler kullanılırken insanları aldatmaca düşüncesinin ön planda olduğunu belirtir. Faiz yerine kullanılan kâr payı ya da gecikme zammı; savaş yerine kullanılan barış harekâtı gibi ifadelerin gerçek iletiyi örten ya da aldatma amacı güden sözcükler olduğunu belirtir. Bu sözcüklerin gizli euphemizm örnekleri olduğunu belirtir (Üstüner 2009: 169).

İnceleme

Uzakdoğu Asya’dan Doğu Avrupa kıyılarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada farklı medeniyetlere beşiklik eden Türk kültürü, beraberinde tarihin eski dönemlerinden günümüze kadar uzanan süreçte birçok dili meydana getirmiş, buna bağlı olarak da zengin bir söz varlığına dayalı bir dil geleneğini oluşturmuştur. Türk dili, tarihin farklı çağlarından ve coğrafyalarından edinilen yaşamsal tecrübeleri bünyesine alarak geçmişten günümüze bir nevi köprü vazifesi görmektedir. Türk dili bu bağlamda bünyesindeki uzak ve yakın birçok lehçesiyle bu zengin söz varlığını taşımaktadır. Bu yönüyle insanımızın ölüm, doğum, evlilik, cinsellik, hastalık, din vb. konularda neler düşündüğü, nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğu vb. alanlarda önemli veriler sunmaktadır. Türkmen Türkçesinde örtmece kavramı için “evfemizm” sözcüğü kullanılır. Bu çalışmada Türkmen Türkçesinde önemli dil verileri içinde yer alan tabu ve örtmeceye dayalı söz varlığı derlenmiş, bu söz varlığı konularına göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen veriler diğer Çağdaş Türk dillerindeki tabu ve örtmece sözcüklerle birlikte değerlendirildiğinde ileride “Türk Dillerinde Tabu ve Örtmece” konusunun daha ayrıntılı olarak alınmasını sağlayacak, bu bağlamda söz konusu alandaki çalışmalara kaynaklık edecektir. Bu makalede Türkmen Türkçesinde tespit edilen tabu ve örtmeceye dayalı söz varlığı aşağıda belirtildiği gibi 11 başlık altında incelenmiştir.

Türkmen Türkçesindeki Tabusal Kavramlar ve Bu Kavramlar İçin Üretilmiş Örtmece Sözcükler

1. Ölümle İlgili Örtmece Sözcükler

1.1. “Ölmek” Kavramı ile İlgili Örtmece Sözcükler

Doğum, evlilik ve ölüm kavramları sosyal bir varlık olan insanoğlu için bütün uygarlıklarda önemli konular olmuştur. İnsanlar yaşamlarının bu aşamaları kapsamında çeşitli anma ve kutlama törenleri düzenlemiştir. Ölüm insanoğlu için çoğu zaman yok olma dolayısıyla korku vesilesi olmuştur. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de “ölüm” kavramını doğrudan ifade etmektense bunun farklı sözcüklerle dile getirildiği, İslamiyet’in etkisiyle de ölüm kavramının örtmece sözcüklerle daha munis ve yumuşak

ifadelerle dile getirildiği görülür “Ölmek” kavramı ile ilgili olarak “yolculuk, uyku, emanet” gibi metaforların kullanıldığı görülür (Erdem 2003: 70-71). “Ölmek” kavramı kimi zaman da umut ve mutluluk vesilesi olmuştur. Ölümün farklı boyutlarıyla algılanması beraberinde farklı duyguların yaşandığı örtmecelerin dile getirilmesine sebebiyet vermiştir. Sevilen ve saygı duyulan bir kimsenin öldüğünü belirtmek için “ölmek” sözcüğünü kullanmak söz konusu kişiye saygısızlık olacağı ya da kaba karşılanacağından söz konusu ifade daha yumuşak ve munis ifadelerle dile getirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu kavram için aşağıdaki örtmeceler tespit edilmiştir: **acalıñ yetmek, amanadını tabşirmek, aaradan çıkmak, aayı-güni dolmak, ayrılmak, baaki uukaa / yuurda gitmek, başını goymak, caanından geçmek, caanını gurbaan etmek, çıkmak, çırağın sönmek, çöpi tükenmek, demi soğrulamak, dünyääden ötmek / gaytmak, dünyään azaabından dınmak, göç etmek, gara yanık bolmak, gara ört bolmak, gara yere gitmek / sinmek, guma garılmak, gaydış bolmak, gaytmak, gitmek, gözünü açıp gitmek, gutarmak, hak öyüne barmak, künci ekmääge gitmek, müdiimi uukaa barmak, ölüm pillesi tutmak, ömür tanapı kesilmek / üzölmek / gırılmak, ötmek, pahır bolmak, paanından geçmek / gaytmak, üytgemek, peymanası dolmak, sanağlıñ dolmak, vepaat bolmak, yalancı bilen hoşlaşmak, yuurdunu başgalamak / tazelemek, yooğalmak, yook bolmak, yoyulmak...gibi.**

1.2. “Ölü” Kavramı ile İlgili Örtmece Sözcükler

Türkmen Türkçesinde ölüm ile ilgili örtmecelerin bir kısmı ölmüş kimselerin durumunu belirtme ile ilgilidir. Ölmüş kişiye doğrudan “ölü” ifadesini kullanmak korku verici bir durum olduğundan söz konusu kavram çeşitli örtmecelerle ifade edilmiştir: **dem-düyt yook** “ölü”, **ceset** “ölü”, **saansız beden** “ceset, ölü”, **merhuum** “ölü”, **meyit** “ceset, ölü”.

1.3. “Ölüm” Kavramı ile İlgili Örtmece Sözcükler

Ölüm sözcüğünü doğrudan dile getirmek ya da ölüm kavramını benimsemek zor olduğundan söz konusu kavramın örtmecelerle farklı şekillerde dile getirildiği görülür. Bir taraftan insanın psikolojik dünyasında aklına, hayaline getirmekten kaçındığı bir kavram olurken öte taraftan ölen kişiye karşı duyulan sevgi ve saygı. Bu nedenle ölümle ilgili örtülü kavramların ana omurgasını korku ve saygı ile ilgili sözcüklerin oluşturduğu görülür: **acal** “ölüm zamanı, ölüm”, **acal guşı** “ölüm habercisi, ölüm”, **acal doomı** “kefenlik kumaş, kefen”, **acal okı** “ölüm sebebi”, **bağrı daağlı** “bir tanıdığını kaybetmenin üzüntüsünü yaşayan, ölüm acısını çeken”, **bağır aavusı** “evlat acısı, ciğer acısı”, **kazaan doolmak** “eceli gelmek, vadesi gelmek”, **ölüm savçısı** “ölüm habercisi, ölüm”, **acacı habar** “ölüm, ayrılık ile ilgili haber, uğursuz haber”, **ayralık** “ölüm”, **hazan okı** “ölüm, ecel”, **gırgın** “ölüm”, **yürek aavusı** “en yakının ölümü ile oluşan üzüntü”.

1.4. Tabut, Mezar, Mezarlık ile İlgili Tabular Etrafında Oluşan Örtmece Sözcükler

Türk Dil Kurumu sözlüğünde ölünün gömülü olduğu yer için “gömüt, kabir, sin(I), makber, mezar, metfen” gibi sözcüklerin kullanıldığı görülür. Bu bağlamda ölüye duyulan sevgi ve saygı onun gömüldüğü yere karşı da daha itinalı ifadeler kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Ölümün insanda oluşturacağı olumsuz duyguları ötelemek için bu tür kavramlar kimi zaman metaforik anlam taşıyan sözcüklerle ifade edilmiştir (Erdem 2003: 77). Tabut kavramının “ağaç at” metaforu ile aynı şekilde mezar kavramının “gonam” metaforu ile belirtilmesi söz konusu kavramların insan zihnindeki olumsuz imajlarını kırmaya yöneliktir. Ölümü çağrıştırdığı için Türkmen Türkçesinde mezar, tabut ve mezarlık için

aşağıdaki örtmecelerin kullanıldığı görülür: **ağaç at** “tabut”, **baaki öy** “kabir”, **gara yer** “mezar”, **gabır** “mezar”, **gonam** “mezar”, **gonamçılık** “mezarlık”, **övlüyää** “mezarlık”.

1.5. Gömmek ile İlgili Örtmece Sözcükler

Türk kültüründe değişik defin uygulamaları olmakla birlikte (Onay 2013: 1013) İslamiyet'in kabulü ile birlikte “ölüyü toprağa gömmek” en temel uygulamalardan bir olmuştur. (Osanova 2014:70). Bu bağlamda ölen kişinin edebî yolculuğa ya da sonsuzluğa uğurlandığı bağlamında ifadelerin kullanıldığı görülür: **baakaa yoollamak** “gömmek, defnetmek”, **caaylamak** “gömmek, defnetmek”, **çıkarmak** “ölen kişinin cenaze namazını kılıp gömmek”, **göölemek** “ölüyü gömmek”, **soñkı yooluna uzatmak** “ölüyü gömmek, yerlemek” “gömmek”, **yerle birmek** “gömmek”.

2. Hastalıklar ile İlgili Örtmece Sözcükler

İnsanoğlunun aciz ve bakıma muhtaç olduğu durumlardan bir diğeri de hastalıklar ve hastalıklar çerçevesinde oluşan inanmalardır. Bu nedenle kimi zaman halk arasında hastalığın getirmiş olduğu olumsuzluğu ve uğursuzluğu gidermek için çeşitli ifadelere başvurulur. Eski dönemlerde hastalıkları önleyici ciddi tedavi yöntemlerinin olmaması, hastalığın kaynağının bilinmemesinden dolayı hastalıkların tedavisinde farklı uygulamalar oluşmuştur. Özellikle animizmin inanç olarak kabul gördüğü dönemlerde hastalıkların doğaüstü güçlerden kaynaklandığına inanılmıştır. Bu bağlamda hastalıkların, bedensel ve zihinsel özürlerin temel sebebinin doğaüstü güçler (cin, peri, kötü ruh, şeytan) olduğu kanaati bu tür hastalıkların tedavisi için başvurulan ana referanslar olmuştur. Bu nedenle bu hastalıkların temel nedenlerin kaynağı olan bu tür varlıkların kendisi ile hastalıkların adının dahi söylenmesi kaçınılan bir durum olmuştur (Akpınar 1985: 22).

İlkel toplumlarda hastalık, ölüm gibi kötü, olumsuz ve tehlikeli kavramaları dile getirmek, kötülüğe ve tehlikeye davetiye çıkarmakla eş sayılmıştır. Bu nedenle hastalık adlarıyla ilgili tabu ve örtmecelerin doğaüstü güçlere inanmanın dışında kelimelerin sihirli gücüne inanmaktan kaynaklandığı kanaati de söz konusudur (Osanova 2014: 79). Animistik ve totemistik görüşe göre tabu olarak kabul edilen varlığın (ölüm, şeytan, hastalık vb.) canlı ya da cansız, soyut ya da somut unsurlarının tümünün ruhu/iyesi olduğu inancı vardır (Gungorname I, 2019). Adı doğrudan söylenen hastalığın insana doğrudan gelip ona musallat olacağı görüşü bu tür örtmecelerin oluşmasında temel etmen olmuştur. Bu inanç, hastalıkları canlı varlıklar ve insan şeklindeki hayvan olarak algılayan animistik anlayışa dayanır. İnsanlara korku ve derin üzüntü yaşatan hastalıklar, bedensel ve zihinsel özürülülük ile ilgili kavramlar çerçevesinde oluşan örtmecelerde yukarıda belirtilen etmenlerin tesiri söz konusudur.

Salgın ve ölümcül etkileri olan hastalık adlarının doğrudan dile getirilmesi o hastalıkların iyelerinin gazaba geleceği ve hastaya zarar vereceği endişesi oluşur (Gungorname II, 2019). Bu bağlamda hastalık adlarının tabuya dönüşmesinden dolayı uzak ve yakın Türk lehçelerinin çoğunda benzer örtmecelerin oluşmasına neden olmuştur. Türkmen Türkçesinde de veba, çiçek, kızamık, çıban, sıtma, şarbon, kanser gibi tehlikeli hastalıkların söz konusu nedenlerle çeşitli örtmecelerle ifade edilmesine neden olmuştur: **akarbaş** “yara”, **aakbaş** “küçükbaş hayvanların vücudunda çıkan yüzeyi iltihaplı şişkin yara”, **dokuzdoonlu** “çıbana benzeyen şişip beliren çok ağrılı yara”, **düvnük** “hücrelerin hızla çoğalması sonucu oluşan iyi veya kötü huylu, patolojik doku kitlesi, ur, tümör”, **düypli kesel** “iyileşmesi güç olan hastalık, tedavisi uzun süren hastalık, ağır hastalık”, **garadil** “sığırın dilinde beliren yumru hastalık”, **garahassalık** “korku veren bulaşıcı hastalıkların genel adı”, **garamık** “çocuk bedeninde oluşan küçük şişlikler halindeki beliren ateşli hastalık, suçüçeği”, **garasuv** “1. mide ekşimesi. 2. çoğunlukla gözün iç

basıncının çoğalmasıyla kendini gösteren, körlüğe sebep olabilen bir göz hastalığı, glokom”, **garahassalık** “karahumma”, **gepatit** “sarılık”, **gızırma** “sıtma”, **göökboğma** “öksürük nöbetleri şeklinde seyreden bulaşıcı salgın hastalık, boğmaca”, **göökgaabarcık** “dolama hastalığı”, **ısıtma** “tenin yüksek ateşle terlemesi neticesinde oluşan hastalık, gızırma, sıtma”, **inçekesel** “verem, tüberküloz”, **ingi** “toplardamar genişlemesi, varis”, **ittirsek** “gözkapağının kıyısında çıkan arpa tanesi büyüklüğünde çiban, arpacık”, **määzbaşı** “insanın çene altında ve boynunda çıkan irinli yara, veremin farklı bir türü”, **okuma** “genellikle parmaklarda olan, derinlere kadar işleyen dolama, etyaran”, **onkologiya** “urları inceleyen tıp dalı”, **ootbaş** “salya üretimin aşırı artması neticesinde oluşan çoğunlukla boyunda çıkan kaşıntılı yara”, **öyken keseli** “1. soğuk alma neticesinde koyun, keçi gibi hayvanların ciğerlerinde oluşan öksürüklü hastalık. 2. İnsanın ciğerlerinde oluşan ciğer hastalığı, verem, tüberküloz”, **sarıgetirme** “sarılık geçirmek, rengi sararmak neticesinde yüzde çıkan korkulu bağır hastalığı, sarılık, gepatit”, **tääcihoraz** “kızıl hastalığı, genellikle çocukların vücudunda kırmızı lekeler şeklinde türeyen bulaşıcı hastalık”, **yel keseli** “boğazlanmayan hayvanın eti yendiği zaman insanlarda beliren bir tür şişlik”

Kısa süreli beyin fonksiyonu bozukluğuna dayanan nöbetler halinde yinelenen epilepsi hastalığının halk nezdinde cin çarpmasından ya da büyüden kaynaklandığına inanılır. Bu hastalık ile ilgili olarak Türkmen Türkçesinde aşağıdaki sözcüklerin örtmeceli olarak kullanıldığı görülür: **garaguş** “beyin elektrik faaliyetinde meydana gelen anormal elektrik boşalmalarına bağlı olarak ortaya çıkan, kısa süreli ve tam şuur kaybıyla beraber titreme, kasılma, ağızdan köpük gelmesi şeklinde görülen bayılma nöbetleri, epilepsi”, **kakin** “sara hastalığı, epilepsi, **kakin-silkin** “sara hastalığı”, **tutgay** “epilepsi hastalığı”, **kakını tutmak** “epilepsi nöbetleri geçirmek”.

3. Dinî Konulara İlişkin Örtmece Sözcükler

Din insanoğlunun yaratıldığı günden güzümüze kadar yaşadığı süreçte insanoğlunun en fazla ilgilendiği alanlardan biri olmuştur. İnsanoğlunun evreni, varlığı, varlığın özünü anlama ve algılamaya yönelik girişimleri onun din karşısındaki algısını belirlemiştir. Bu nedenle insanoğlunun kendisini yaratan varlığa inanma düşüncesi onu yaratıcısına saygı duymaya, ona karşı kulluğunu korku ve saygı çerçevesinde yapma eğilimine yönlendirmiştir. Bu durum yaradıcı, günah, sevap, içinde yaşadığımız ve öldükten sonra tekrar dirilecek dünya, kutsal dinlerin kitapları, peygamberleri, melek, şeytan gibi birçok kavramın örtülü bir şekilde ifade edilmesine sebebiyet vermiştir.

Ullmann, dinî örtmecelerin temelinde korku olduğunu, bu durumun da doğaüstü güçlerden ve inanışlardan kaynaklanan çoğunlukla Tanrı, peygamber, şeytan, cin vb. dinî konularla veya boş inanışlarla ilgili olduğunu belirtir. Tabu sayılan ve korku veren bu kavramları insanların örtülü sözcüklerle ifade etmesine neden olduğunu belirtir (Ullmann 1981: 205).

Bu bağlamda insanlar korktukları, adını andıklarında ürperdikleri ve aynı zamanda saygı duyup muhabbet besledikleri dinî hususları örtülü sözcüklerle ifade etme gereği duymuşlardır: Türkmen Türkçesinde örtülü sözcüklerle ifade edilen dinî kavramlar aşağıda belirtilmiştir: **Caanalğıc** “Azrail”, **Aal** “cin”, **arvah** “cin”, **eye** “cin”, **aal-arvah** “cin”, **eyeli** “cinli, içinde hayalet bulunan (yer, harabe), **ääcit-määcit** “soyguncu, haydut, uygunsuz hareketler sergileyip insanları aldatan, hilekâr” < Ar. ye’cüc me’cüc “Kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkıp pek çok kötülük yapacaklarına inanılan çok kısa boylu iki kavim” **gahba pelek** “vefasız dünya”, **harteçcaal** “dini inanışa göre ahir zamanda çıkacak hayali mahluk, **caadı** “insanlara tesir eden büyü, tılsım, gözbağcılık”, **caadılamak** “büyü



yapmak, göz bağlamak”, **dem salmak** “belli bir amaç için dua okuyup tuza, toprağa vb üfleme”, **garaçavuş** “yağışın az olduğu yıllarda Burkut babanın / yağmurun piri) için verilen hayır, tabiat olaylarının çiftçiye hayır getirmesi için verilen para, sadaka”, **tersokaan** “dua okuyup büyü yapan adam”, **aal kakmak (çalmak)** “cin çarpmak, deli gibi olmak, delirmek, aptallaşmak”, **aalbasdı / albassı** “kötü düş görme neticesinde beliren hayali varlık, gulyabani” **aal gara basmak** “kötü düş görüp korkuyla bağlamak”

4. Zihinsel Kusurlara İlişkin Örtmece Sözcükler

Toplumda zihinsel kusurları olan bireyler çoğunlukla alay konusu olur. Zihinsel açıdan kusurlu olan kişileri rencide etmemek için çeşitli örtmecelerin kullanıldığı görülür. Bu örtmecelerin bir kısmı kötü adlandırma ile ifade edilmiştir: **aklı gelip-gitmeliirääk** “aklı kıt, aptal”, **aklından aazaşmak / aklından ayrılmak** “delirmek, deli-divane olmak”, **çöle çıkmak** “deli divane olmak, çöllere düşmek”, **dil bilmez** “akıl yönünden eksik, söz anlamaz, bön”, **guş kelle** “aklı kıt, budala, saf”, **kemakıl** “aklı kıt, bön”, **köörzehiin** “geç algılayan”, **maal yaalı** “bilgisiz, akli kıt”, **maanaa düşmez** “söyleneni anlamayan, akli kıt, bilgisiz”, **saman kelle** “ahmak, akılsız”, **yeñilkelle** “akılı az, akılsız, akli kıt”, **zıncırlaymalı bolmak** “aklımı yitirmek, delirmek”.

5. Bedensel Kusurlara İlişkin Örtmece Sözcükler

Fiziksel olarak vücudun herhangi bir uzvunun doğuştan olmaması ya da kaza neticesinde zarar görme ile sakat kalınması, uzvun kopması neticesinde oluşan kusurlar bireyin toplumdaki dışlanmasına, aşağılanmasına sebep olabilmektedir. Bu durumdaki bireyleri rencide etmemek, onları aşağılamamak için kusurlu vücut azaları için örtülü ifadeler kullanılır: **ağsak** “bir ayağı diğerinden daha kısa olan, aksak, topal”, **ayıp** “kusur, sakatlık”, **ayıplı** “1. suçlu, kusurlu. 2. engelli, bedensel özrü olan”, **çolak / çonak** “ayağı ya da eli kesik olan, ayağından özürlü”, **dürtme sağır** “hiç işitmeyen, tamamen sağır”, **golak** “elsiz”, **gulağı ağır** “sağır, işitmeyen”, **har gulak** “büyük kulaklı”, **keytik** “aksak, aksak yürüyüşlü”, **köönelişen göz** “iyi görmeyen göz”, **yarımadam** “vücudunda bir uzvu eksik olan, özürlü”, **yeke elli** “kolsuz adam”.

6. Gebelik, Adet Olma, Doğum, Doğurma, Düşük vb. Kavramlar İle İlgili Örtmece Sözcükler

Toplum yaşamında hamilelik ve doğum ile ilgili kavramların çeşitli yönleriyle ele alındığı ve adlandırıldığı görülür. Gebelik, adet, doğum, doğurma ve düşük gibi kavramların doğrudan ifade edilememesinin başlıca sebebi utanma duygusudur: **ağrayak** “hamile”, **ağralmak** “çocuğun doğum vakti yaklaşmak”, **ayağı ağır** “hamile”, **aayı-güni dolmak** “bebeğin doğum vakti gelmek”, **aayı-güni yetik** “doğum vakti gelmiş”, **aaybaşı** “ay hâli, âdet”, **ayrılmak** “çocuk düşmek, çocuk düşürmek”, **aayı-güni doolmak** “-hamile kadınlar için- çocuğun doğum vakti yaklaşmak”, **biili açılmak** “ayhâli, âdet görmek”, **bir yumruğun artmak** “ailede çocuk sayısı artmak, erkek çocuğu dünyaya gelmek”, **bolmak** “doğmak, dünyaya gelmek”, **burgı** “kadının doğuracağı sırada tutan keskin sancı”, **buşluk** “çocuk doğmadan önce gelen sıvı”, **çağa ayırmak** “daha çocuğa can gelmeden vaktinden önce gebeliği sonlandırmak, çocuğu aldırarak”, **dolup oturmak** “hamile olmak, hamile durumunda olmak, ayı ve günü tamamlanmak, doğum yapma zamanı gelmek (hamile bayanlar için)”, **döremek** “dünyää inmek, doğulmak, anadan olmak”, **dünyää inmek** “doğmak, dünyaya gelmek”, **düşük** “yaşayabilecek duruma gelmeden doğan yavru”, **düşürmek** “çocuğun yaşamını anne karnında tıbbi müdahale ile sonlandırmak, gebeliği sonlandırmak, abort etmek, kürtaj”, **düşgi** “çocuk doğduktan sonra düşen cansız parça, plasenta”, **eteği gelmek (gitmek)** “(kadın) ayda bir kez dölyatağından kan gelmek (kadınlar için), **gaabarmak** “çocuğun doğum vakti yaklaşmak, doğum zamanı yaklaşmak

(bebek için)", **gopmak** "doğmak, dünyaya gelmek", **gövrelî** "hamile", **gul tapmak** "erkek çocuğu olmak", **gul tutmak** "erkek çocuğu olmak", **ikigat**, "hamile", **öndürmek** "çocuk doğurmak", **önelge** "anne babadan doğmuş çocuk, evlat", **önmek** "doğmak", **süññünden sızan** "çocuk, döl, nesil", **yalançaa gelmek** "dünyaya gelmek, anadan doğmak", **yapışak** "anne rahmine yapışıp ölen çocuk", **yaaş üstünden ölmek (gitmek)** "çocuk doğururken ölmek", **yaası bolmak** "çocuğu olmak, çocuk doğurmak", **yoldaş** "çocuk doğduktan sonra düşen cansız parça".

7. Cinsellik, Cinsel Organlar ile İlgili Örtmece Sözcükler

Cinsellik ve cinsel organlarla ilgili kavramlar bütün dünya dillerinde tabu olarak görülür. Toplumda bireyler arası iletişimde tabu olan ve çoğunlukla gizli tutulan bu konular örtülü ifadelerle dile getirilir. İnsanlarla ilgili cinsel konuların yanında hayvanların birleşmesi ile ilgili kavramların da örtmece sözcüklerle ifade edildiği görülür: **ağta** "erkeklik bezleri çıkarılmış, iğdiş edilmiş (hayvan ve özellikle at), biçilen", **ağtalamak** "erkeklik bezlerini ayırmak, iğdiş etmek, kısırlandırmak", **biçmek** "erkeklik bezini almak, hadım etmek, iğdiş etmek", **biçilmek** "erkeklik bezi alınmak, hadım edilmek", **buğadan çıkmak** "öküzün ineğe yanaşma, çiftleşme zamanının geçmesi", **buğaa gelmek** "öküzün ineğe yanaşması, çiftleşme zamanının gelmesi", **çakışdırmak** "daha iyi bir cins almak için koyunu koçla ya da dişi hayvanı erkek bir hayvanla çiftleştirmek", **çekmek** "döl almak amacıyla hayvanları çiftleştirmek", **deme gelmek** "hayvan, eş isteme zamanı gelmek, kösnümek, kızışmak", **gaymak** "dişi hayvanlar için çiftleşme zamanı geçmek, hamile olmak", **gövüs** "kadınların yavrularını emzirme organı, meme", **hövre gelmek** "hayvanların çiftleşme zamanı gelmek", **hövre goymak** "dişi hayvanı erkek hayvanın yanına çiftleşmesi için bırakmak", **hövre gıslamak** "dişi deve için erkek deveyle çiftleşmek", **hövründen çıkmak** "çiftleşme zamanı sonlanmak -hayvanlar için-", **hunsa** "çift cinsiyetli", **tohum** "1. döl, 2. nesil", **tohumluk** "erkeklik cinsi, canlı organizmayı meydana getiren spermin bulunduğu yer, testis," **ıız** "döl, tohum"

8. Boşaltım ile İlgili Örtmece Sözcükler

Tuvalet bir kültür unsuru olarak kötü ruhların çevresinde dolaştığı bir mekân olarak bilindiği için ihtiyaç giderildikten sonra mümkün olduğunca orada kalmamaya özen gösterilir. (Gungorname I, 2019). Türk lehçelerinde tuvalet ile ilgili oluşan örtmecelerin büyük bir kısmı bu tür inanışlar doğrultusunda oluşmuştur. Boşaltım ile ilgili kavramların örtülü kullanılmasında toplumun etik değerlerinin, bireyler arası sosyal ilişkilerin de etkisi vardır. Vücudun doğal bir ihtiyacı olan ve sindirim sonunda anüs yoluyla dışarıya atılan besin artığı, dışkı kavramı ile idrar, sidik kavramları çoğunlukla örtmece sözcüklerle ifade edilir. Yine aynı şekilde boşaltımın yapıldığı yer kavramı ile boşaltım eyleminin kendisi çoğunlukla örtülü ifade edilir: **aartbuucak** "tuvalet", **tääret yeri** "tuvalet", **ayak yooluna gitmek** "tuvalete gitmek", **gabız bolmak** "kabız olmak", **dıkın olmak** "kabız olmak", **dolmak** "kabız olmak", **haacathaana** "tuvalet", **içgeçme** "ishal", **meydaana gitmek (çıkma)** "tuvalete gitmek", **buşukmağa gitmek** "tuvalete gitmek", **tääret etmeğe gitmek** "tuvalete gitmek", **meydaan etmek** "tuvaletini etmek", **tääret etmek** "tuvaletini etmek", **necaasat** "insan ya da hayvan pisliği, tezek", **peşev** "idrar", **peşev etmek** "siymek, işemek", **peşevhalta** "idrar torbası, mesane", **siydikhalta** "idrar torbası", **siydiklik** "idrar torbası" **siymek** "işemek", **tezek** "hayvan pisliği", **tääret** "necaset, dışkı", **siydik** "idrar", **yazınmağa gitmek** "tuvalete gitmek", **yazılmak / yazınmak** "tuvalete gitmek, ayak yoluna gitmek", **yeñläp gelmek** "tuvalete gitmek".

9. Uyuşturucu ve Uyuşturucu Kullanımı İle İlgili Örtmece Sözcükler

Uyuşturucu, uyuşturucu kullanımı bireylere zarar verdiği ve yasaklandığı için bu kavramların çoğu zaman örtmecelerle ifade edildiği görülür: **aacı / aacı zaat** “uyuşturucu, afyon”, **ağzı aacaa değmek** “uyuşturucu kullanmaya başlamak, afyon çekmek”, **neşe** “afyon, uyuşturucu”, **neşekeş, neşebent** “uyuşturucu bağımlısı”, **tiryekkeş** “uyuşturucu bağımlısı”, **sermest** “sarhoş”, **zääher goşulan yaalı** “uyuşturucu”.

10. Evlenme ve Evlilik Dışı İlişkiler ile İlgili Örtmece Sözcükler

Evlilik konusu da Türk topluluklarında çoğunlukla örtülü olarak ifade edilen konular arasında yer alır. Evlenmek, evlilik ve özellikle kız çocuğunu evlendirmek ile ilgili uygulamalar Türkmen Türklerinde gelenek, görenekler ve toplumsal ilişkilerin belirlediği normlar çerçevesinde gerçekleştirilmiş, bu normların dil göstergeleriyle ifade edilmesi ise birtakım örtmeceli ifadelerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bunun dışında evlilik ile ilgili bazı geleneklerin uygulanmasında ve evlilik dışı ilişkilerin ifadesinde de bazı örtmecelerin kullanıldığı görülür: **ayağını baaglamak (duşaklamak)** “evli barklı etmek, evlendirmek”, **ayırmaq** “nikâhı bozmak”, **talagını bermek** “boşamak”, **baadamak/badaglamak** “evlendirmek, birbirine bağlamak”, **barmak** “kocaya gitmek, bir erkekle evlenmek”, **başdaş** “bir erkeğin evlendiği ilk eşi ya da bir kadının evlendiği ilk erkek”, **başı birirmek** “karı-koca olup birlikte yaşamak”, **başını boğmak** “kız çocuğunu evlendirmek”, **bir caan (gövre), bir ten bolmak** “karı-koca olup birlikte yaşamak”, **çaagalar öyi** “anne ve babasız çocukların bakıldığı yer, yetiştirme yurdu”, **çaakılık hatı** “evlenme, oğul düğününe çağırmaq amacıyla verilen davetiye”, **çatmaq** “kız ile erkeği evlendirmek, nikâhlamak”, **çatınca** “yeni evlenmiş gelinle damat”, **çıkmaq** “bir erkekle evlenmek”, **çıkmaq** (kız çocuğu için) evlenmek”, **ääre barmak**, (kız çocuğu için) evlenmek”, **çıkarmak** “evlendirmek-kız çocuğu için-”, **durmuş çıkmaq** “bir erkekle evlenmek amacıyla ev eşyası biriktirmek”, **durmuş gören** “daha önce kocaya varan, aile kuran”, **durmuş gurmak** “evlenmek, evli barkı olmak”, **el garmak** “kadına el uzatmaq, namusuna göz dikmek”, **el götermek** “bir bayanın namusuna el uzatmaq, namusuna hâlel getirmek”, **el urmak** “kadının namusuna el uzatmaq”, **öyli-işikli etmek** “evlendirmek”, **ääre bermek** “kız çocuğunu evlendirmek”, **ääre-ayaal bolmak** “nikâhlanıp birlikte yaşamak, evli barklı olmak, aile kurmak”, **ääre barmak** “kocaya varmak, aile kurmak, evlenmek”, **gapı açmaq** “kız istemek amacıyla bir eve elçi olarak gitmek”, **gaytarmak** “kısa bir süre için babası evine gönderilen gelini sonradan tekrar kayın evine göndermek”, **gaytarma** “evlendikten sonra babası evine geri gelen kız, çuvalgız”, **goş birildirmek** “evlenip karı koca birlikte bir hayat sürmek”, **göçürmek** “evlendirmek-kız çocukları için-”, **gözli-başlı etmek** “evlendirmek”, **güz çıkarmak** “kız çocuğunu evlendirmek”, **hatını bermek** “boşamak, nikâhını bozmak, ayrılmak”, **iki gözün dört bolmak** “evlenmek, gelin getirmek”, **kör düyesi köprüden geçen** “evli”, **maşgala gurmak** “evlenmek”, **maşgalalı bolmak** “evlenmek”, **naamısına değmek** “namusuna el uzatmaq, namusuna dokunmak –bayanlar için-”, **nikaanı bozmak** “nikahı bozmak, -karı koca – ayrılmak, boşanmaq”, **öy-işik etmek** “evlendirmek”, **öy-iişik bolmak** “eylenmek”, **öyermek** “evlendirmek”, **yazılışmaq** “biri ile nikâh kıymak”, **yerlemek** “evlendirmek”.

11. Cinsiyet Belirten Kavramlar İlgili Örtmece Sözcükler

Türkmen Türkçesinde de cinsiyet belirten bazı sözcüklerin örtülü olarak farklı sözcüklerle ifade edildikleri görülür. “kadın” sözcüğü sözlükte “erişkin dişi insan, erkek ya da adam karşıtı” olarak tanımlanmasına karşın kadın ile ilgili kavramlar çoğu zaman kötü adlandırmalarla birtakım olumsuz kavramları ya da durumları belirtir. Aynı şekilde “erkek” sözcüğü için de sözcükte “yetişkin adam, bay, er kişi, kadının zıddı olan kişi”

kullanılmasına karşın bu adla ilgili kavramların da aksine güzel adlandırma ile genellikle olumlu vasıfları ya da durumları belirttiği görülür: **başı baağlı** “kocası olan, evli kadın”, **başiboş** “kocasız, dul (kadınlar için)”, **başiboşluk** “dulluk, kocasızlık”, **adaglı** “kocası olan”, **gara kelle** “kadın, ailenin kadın ferdi”, **gıllı kelle** “gelin”, **gara saçlı molla** “kadın”, **tula** “1. dişi köpek 2. kötü yola düşen kadın”. **aadam yaalı** “insana has, edepli”; **beg** “yiğit, mert, cesur”; **erkeklik** “yiğitlik, kahramanlık, mertlik”; **äär** “yiğit, cesur”; **äär çıkmak** “olgunluk, ergenlik çağına gelmek; **äär ömri** “yiğitlik, gençlik dönemi”; **äärlerçe** “yiğitçe, mertçe”; **goç yiğit** “yiğit, cesur”; **kişi** “adam, insan”, **kişilik** “yiğitlik, erkeklik”.

Bunun dışında cinsiyet ve akrabalık belirten bazı sözcüklerin Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (Demirci 2008: 29) başka sözcüklerle ifade edildiği görülür: **aaksakgal** “yaşlı, ihtiyar”, **ayaal aadam** “kadın”, **cigerbent** “çocuk”, **perzent** “çocuk”, **çal** “orta yaşlı, ihtiyar”, **çuvalguz** “babası evine ilk defa getirilen kız, gaytarma”, **doğan** “kardeş”, **garabağır** “anne”, **garabaş** “hizmetçi”, **kempir** “1. yaşlı kadın 2. kadın”, **murtı garalan** “ergen”, **garrı guz** “vaktinde evlenmeyen yaşlı olgunlaşan kız”, **gözel** “kadın, kız”, **iki ayaklı** “insan”, **ömürlük yoldaş** “karı koca”, **öydeniçer** “hizmetçi”, **sarıdiş** “yaşlı kadın”, **süñk hossarı** “yakın akraba”, **uşak** “çocuk”, **yaan-yoldaş** “karı koca”, **yassıkdaş** “karı koca, eş”, **yaaşulı** “yaşlı, ihtiyar”, **yüreğinden önen** “öz evlat”,

12. Hayvan Adları ile İlgili Örtmece Sözcükler

Animistik ve totemistik bakışa göre tabu sayılan varlığın (ölüm, şeytan, hastalık vb.) canlı ya da cansız, soyut ya da somut kavramlarının hepsinin ruhu/iyesi olduğu inancı vardır. Bir hastalığın ya da hayvanın adından bahsediliyorsa o hastalığın ya da hayvanın iyesinin gelip konuşanlara zarar vereceği düşüncesi vardır (Gungorname I, 2019).

Ceyhun Vedat Uygur “Türkler arasında bazı hayvanların tabu olarak kabul edildiğini, adlarının söylenmesi durumunda uğursuzluğa, felakete, ölüme sebep olacağını, bu yüzden adlarının doğrudan söylenmeyip örtmeceli sözcüklerle dile getirildiğini belirtir Türk dilinde “börü” adını taşıyan hayvana Türkiye Türkçesinde kurt, dik kulak gibi isim verilmesinin de bu kapsamda değerlendirildiğini belirtir (Uygur 2017: 356)

Ahmet Gecekuşu “Güzel adlandırma / Euphemism” adlı çalışmasında “Korkudan kaynaklanan güzel adlandırmaların yalnızca dinî konularla sınırlı olmadığını aynı zamanda uğursuz sayılan bazı hayvanlar için de kullanıldığını belirtir. Örneğin, ürküldüğü, uğursuz sayıldığı için “gelincik” gibi güzel bir adla alınan hayvanın Anadolu ağızlarında “gelin kadın”, “mal gelini”, “güzelce” gibi adlarının olduğunu, aynı şekilde, Türkçe’de “baykus” denilen kuşa Anadolu’da “hayırlı kuş”, “mal kadını” gibi adlar verildiğini; yılanın bazı yörelerde “şerbetli sürüngen” olarak anıldığını; öldürücü bir böcek türüne “karadul”; yırtıcı bir kuşa “akbaba” adının verilmesinin de bu türden örtmece sözcükler içinde değerlendirildiğini belirtir (Gecekuşu 2006: 30).

Adı anıldığında iyesinin gelip bireye zarar vereceği düşüncesi bazı hayvanların Türkmenlerde de uğursuz olduğu, bu nedenle uğursuzluğa maruz kalmamak için bazı hayvan adlarının örtülü sözcüklerle dile getirildiği görülür: **dazzarkel** “akbaba”, **bayhatın** “baykuş”, **gayış** “yılan”, **gündiizkör** “güvercinden küçük, kara renkli, gri-kahverengi tüyleri olan sarımsı kuyruğu olan, göçmen familyasından olup yerde yumurtlayan, büyük olmayan gagalı, böceklerle beslenen ve gece uçan bir kuş türü, baykuş”, **günegargaan** “bir tür kertenkele”, **kelpeze** “kertenkele”, **gökdamak** “bir tür kertenkele”, **günesöger** “bir tür kertenkele”, **günegargaar** “bir tür kertenkele”, **gurçuk** “kurtçuk”, **guurt** “1. yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan, kurt 2. köpekgillerden, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan”, **hudaayati** “uzun

ince gövdeli, uzun ayaklı, küçük kafalı, çekirge görünüşlü böcek, peygamberdevesi”, **itbalık** “kurbağa yavruları, iribaş”, **kepcebaş** “çok zehirli, kafasını kaldırdığında ses çıkarıp şişen, kalın, sırtı benekli bir kara yılan”, **kürümguradan** “tarlada, ekin içinde yaşayan kül renkli büyükçe sıçan”, **mööcek** “kurt, yırtıcı hayvan, guurt, bööri”, **mööcecik** “küçük canlı hayvan, böcek, haşerat”, **sakırtga** “hayvan vücuduna yapışıp kanlarını emen çok ayaklı böcek”, **yargaanat** “yarasa”, **körsıçan** “yarasa”, **yekegapan** “yabani erkek domuz”, **yüp** “yılan”

Sonuç

Çeşitli yasaklar neticesinde ortaya çıkan, bu yasakların ihlâl edilmesi hâlinde çeşitli müeyyideler doğuran, aynı zamanda yasağın çiğnenmesi sonucu kutsallığı ya da kirliliği ifade eden sözcüklere tabu adı verilir. Tabular toplumun etik, dinî ve örfî değerlerine aykırı olduğu için söylendiğinde korku, ürkme ve iğrenme gibi kötü izlenimler uyandıran kavram ya da olguları içerir. Bu durumda etkili ve verimli bir iletişimin sağlanması için ifade edilmesinde çekinilen varlık, kavram ve davranışların, dildeki yaygın karşılıkları yerine, doğabilecek olumsuz ve kötü izlenimleri ortadan kaldıracak ve aynı zamanda eşdeğer anlam değerlerine sahip sözcüklere ihtiyaç duyulur. Örtmece sözcükler bu bağlamda yasaklamalar neticesinde oluşan kötü izlenimi en aza indirgeyen daha etkili ve daha verimli iletişim sağlayan sözcüklerdir.

Toplumsal normlar, bireylerin birbiriyle olan iletişimlerini, davranışlarını, birbirine karşı olan örgün davranış kurallarını düzenler. Bireylerin birbirleri ile olan uyumlarının belirlenmesinde bu değerler silsilesi rol oynamaktadır. Toplumda hangi davranışın uygun olacağı, yani “iyi” ya da “kötü” olarak değerlendirileceğini bu değer yargıları ortaya koyar. Bu bağlamda, her toplumda görülen ve iletişimin vazgeçilmez unsurları içinde yer alan bir nevi sansürleme aracı olan örtmece sözcükler Türkmen Türkçesinde de toplumsal kontrolün bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Türkmen Türkçesinde çeşitli yasaklamalar neticesinde ortaya çıkan örtmece sözcüklerin bir kısmı tabuya dayalı olarak korku ve dinî inanışların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu sözcüklerin diğer bir kısmı ise yukarıda belirtilen ve toplumsal ilişkileri belirleyen toplumsal normların zorlayıcı etkisi ile ortaya çıkmıştır. Türkmen Türkçesindeki tabu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan örtmece söz varlığı aşağıdaki alt başlıklar altında incelenmiştir:

1. Ölümle İlgili Örtmece Sözcükler, 2. Hastalıklar ve Hastalık Adları İle İlgili Örtmece Sözcükler, 3. Dinî Konulara İlişkin Örtmece Sözcükler, 4. Zihinsel Kusurlara İlişkin Örtmece Sözcükler, 5. Bedensel Kusurlara İlişkin Örtmece Sözcükler, 6. Gebelik, Adet Olma, Doğum, Doğurma, Düşük vb. Kavramlar ile İlgili Örtmece Sözcükler, 7. Cinsellik, Cinsel Organlar ile İlgili Örtmece Sözcükler, 8. Boşaltım ile İlgili Örtmece Sözcükler, 9. Uyuşturucu ve Uyuşturucu Kullanımı ile İlgili Örtmece Sözcükler, 10. Evlenme ve Evlilik Dışı İlişkiler ile İlgili Örtmece Sözcükler, 11. Cinsiyet Belirten Kavramlar ile İlgili Örtmece Sözcükler, 12. Hayvan Adları ile İlgili Örtmece Sözcükler.

Türkmen Türkçesinde tabu ve örtmeceye dayalı söz varlığının bir kısmı Türk dillerindeki ortak sözcükler teşkil eder. Fakat Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de tabu ve örtmeceye dayalı söz varlığının büyük bir kısmı Türkmen Türklerinin geçmişten günümüze gelen yaşam serüvenlerinin, gelenek ve göreneklerinin, yaşamı algılayış biçimlerinin izlerini taşır. Bu nedenle bu söz varlığının büyük bir kısmı tamamen Türkmen Türklerinin ölüm, yaşam, din, ahlâk, cinsellik, hastalıklara bakış vb. konular hakkında kendi değer yargılarının izlerini taşır.

KAYNAKÇA

- AHMANOVA, O. S. (1990). "Tayniye Yazıki". *Lingvistiçeskiy Slovar*. Moskva: 137.
- ALTAYEV, S. vd. S. (1976). *Türkmen Diliniñ Frazеologik Sözlügi*, Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimlar Akademiyası Magtymguly Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu, İlim Neşiryatı.
- AKPINAR, Turgut (1985). *Dünyada ve Türklеrde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler*. İstanbul: Folklor ve Etnografya Araştırmaları, Anadolu Sanat Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAPOVA, N. S. (1990). "Evfemizmi". *Lingvistiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar*, Moskva.
- BİLGİNER, Hayriye (2001). "Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma". *Türk Dili*. 598: 441-445.
- DEMİRCİ, Kerim (2008). "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine". *Milli Folklor Dergisi*, 77: 21-34.
- FREUD, Sigmund (1996). *Totem ve Tabu*. (çev. K. Sahir SEL), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- FROMKİN, Victoira vd. (1993). *An Introduction to Language*. Harcourt Brace College Publishers.
- ERDEM, Melek (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- GECEKUŞU, Ahmet (2006). *Güzel Adlandırma*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÜNGÖR, Ahmet (2006). "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 29: 69-93.
- HAMZAYEV, M. Y. vd. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlügi*. Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutu.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- KIYASOVA, G. vd. (2015). *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi*. 2 C. Aşgabat: Türkmenistanın İlimlar Akademiyası Mağtımğuly Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu.
- MOSKVİN, V. P. (2001). "Evfemizmi: Sistemniye Svyazi". *Funktsii i Sposobi Obrazovaniya, Voprosı Yazıkoznaniya*, Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk, Otdeleniye Literaturı i Yazıka, Nauka.
- ONAY, İbrahim (2013). "İslamiyetten Önce Türklеrde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*. 7: 232-244.
- OYARKILIÇGİL Ateş A. (1996). "Dilde Tabu ve Örtmecenin Yeri Üzerine". *Dil Dergisi*. 49: 16-18.
- OSPANOVA, Gulmira (2014). *Türkiye Türkçesinde Örtmeceler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÖZYILDIRIM, Işıl (1996). "Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine Bir Araştırma". *Dil Dergisi*. Aralık: 15-21.

RAYÇEVA, E. A. (2010). "Evfemiya i Disfemiya (Na Materiale Ğdiostilya A.S. PuĖkina)", *Elektronny NauçnoObrazovatel"nıy Jurnal VGPU Grani Poznaniya*, 1/6.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ULLMANN, Stephen (1981). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basic Blackwell and Mott Ltd.

UYGUR, Ceyhun Vedat (2017). "Karakalpak Kültüründe Tabu ve Örtmeceler". 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (20-24 Kasım 2017). Ankara: 355-368.

ÜSTÜNER, Ahat (2009). "Örtmece Sözcüklerle İlgili Terimler". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. IV/8: 166-176.

İnternet Kaynakları

Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü (2019). Erişim Tarihi: 30.06.2019. <https://enedilim.com/>

Güncel Türkçe Sözlük (2019). Erişim Tarihi: 30.06.2019. <http://sozluk.gov.tr/>

Gungorname (2019). "41 Soruda Tabu ve Örtmece Sözcükler I". Erişim Tarihi: 30.06.2019. <http://www.gungorname.com>

Gungorname (2019). "41 Soruda Tabu ve Örtmece Sözcükler II". Erişim Tarihi: 30.06.2019. <http://www.gungorname.com>